

चराहरूको कृडास्थल नेपाल

- कपिल लोहनी *

विश्वमा १८-२० घण्टासम्म अनवरत रूपमा उड्न सक्ने जेट विमानहरूको निर्माण भएको निककै वर्ष भइसक्यो भने यी विमानहरूमा सवार भएर यात्रीहरू एक मुलुकबाट अर्को ज्यादै टाढाको मुलुकसम्म पुग्ने कुरा पनि अब सामान्य जस्तै भइसक्यो । तर यो सब विकास केही दशक अघिदेखि मात्र सम्भव भएको हो । अर्को तर्फ विभिन्न प्रकारका चराहरू तथा किराहरू पनि हजारौं वर्षदेखि उडेर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाने गरेका छन् । प्रकृतिले नै उनीहरूको शरीरको वनोट उड्नको निम्ति हलुका र छरितो बनाएको हुन्छ । खोक्रा तथा हलुङ्गा हड्डीहरू, शरीर मुताविकका पखेटा र पुच्छर तथा निककै तेजिला आँखा भएका यी पन्छीहरूले देख्ने र हामी जमिनमा बस्ने जीवजन्तुहरूले देख्ने विश्वको स्वरूप, दृष्टि र परिकल्पना नै फरक फरक हुन जान्छ । यस्ता चराहरूमा पनि धेरै प्रजाति मानिसहरू बस्ने समाजमा नै बस्न रुचाउँछन् भने कति वटा त लामो लामो यात्रा तर गरेर निककै टाढा टाढासम्म पुग्ने गर्दछन् । नेपालमा मात्र आठ सय अठ्ठासी प्रजातिका चराहरू पाइन्छन् भने ती मध्ये करिब साँढे छ सय रैथाने प्रजातिका पन्छीहरू छन् ।

नेपालमा साइबेरिया जस्तो हजारौं माइल टाढाको चिसो क्षेत्रदेखि धेरै प्रकारका चराहरू विभिन्न मौषमहरूमा आवतजावत गर्दछन् । त्यस्तै विश्वका विभिन्न ठाउँबाट आगन्तुक पन्छीको रूपमा नेपालमा खासगरी हिउँदेयाममा १५० प्रजातिका चराहरू आउने गर्दछन् । यसरी हिउँदमा आउने चराहरू खासगरी निककै जाडो ठाउँहरू जस्तै रूसको साइबेरिया, उत्तरी ध्रुवका विभिन्न क्षेत्रहरू, चीन तथा मंगोलिया, कजाखस्तान, कोरिया आदि देशहरूबाट आएर जाडो छल्छन् नेपालका विभिन्न ठाउँहरूमा । त्यस्तै गर्मीयाममा पनि करिब ६५ प्रजातिका पाहुना (आगन्तुक) चराहरू नेपाल आउँछन् । यसरी पाहुना चराहरू आएर विचरण गर्ने नेपालका मुख्य ठाउँहरूमा कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, नारायणी र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, कपिलवस्तु, बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्र तथा विभिन्न वन तथा सिमसार क्षेत्रहरू प्रमुख हुन् । कैयन् चराहरू बटुवाको रूपमा नेपालको बाटो हुँदै यहाँ केही समय बास बसेर अन्य मुलुकहरूमा पनि जाने गर्दछन् । एक तवरले भन्नु पर्दा यो क्षेत्र चराचुरुङ्गीको पनि ट्रान्जिट प्वाइन्ट रहेछ । तर विकासको नाममा वन-जङ्गल र सिमसार क्षेत्र सोत्तर पारेर, अनावश्यक निजगढ ट्रान्जिट एयरपोर्ट बनाउने नाममा लाखौं पुराना रूख काटेर धन कुम्ल्याएर, वन्यजन्तु आरक्षहरू भएका क्षेत्र नजिक ठुला ठुला शहर बसालेर त्यहाँको वातावरण धुमिल बनाएर, कृषिमा विषादी हालेर र नदीमा औद्योगिक र घरेलु विषादी फोहरले प्रदुषण गराएर हामी चरा तथा वन्यजन्तुहरूले ओहोर दोहोर गर्न र बस्नै नसक्ने गरि उनीहरूको ट्रान्जिट र प्रजनन क्षेत्रहरू समेत नष्ट गर्दै गइरहेका छौं ।

काठमाडौंको शिवपुरी वन क्षेत्र, टौदह, केशरमहल तथा नारायणहिटी संग्रहालय परिसर तथा अन्य क्षेत्रमा पनि टाढा टाढादेखि चराहरू आउने गर्दथे भने यहाँकै कैयन् प्रजातिका चराहरू त्यहाँ राती बास बस्ने गर्दथे । तर हिजो आज रूख काटेर घरै घर बनाउने र नारायणहिटी संग्रहालय परिसरलाई पनि रेष्टुरेन्ट र मदभट्टी बनाउने कुकार्य हुन थालेपछि यस क्षेत्रमा बाहिरका आगन्तुक चराको त कुरै छोडौं, हाम्रा स्थानीय चराहरू समेत देखिन छोडी सके ।

बढ्दो प्रदुषण, अतिक्रमण र वातावरणीय ह्रासका वावजुद पनि कागको संख्या भने बढ्दो छ । काग एक त मानव समाजमा बस्न रमाउने पन्छी भएको र यसले जस्तै वातावरणमा पनि आफूलाई ढाल्न सक्ने भएकोले यो अभिसम्म लोप हुने अवस्थामा पुगेको छैन । बरु काठमाडौंको टोखा क्षेत्रमा केही समय अघि एक निख्खर सेतो कौवा भेटिएको थियो । त्यसको अध्ययन पश्चात चराविद्हरू वातावरण र खानामा विषादी र विभिन्न रसायनहरू अधिक मात्रामा मिसिएकाले त्यस्ता वस्तुको सेवनले केही कागहरूमा यस्ता अनौठा परिवर्तनहरू आएको हुन सक्ने कुरा पनि बताउँछन् । विभिन्न खाले चराहरू लोप हुँदै गएको बेलामा मुस्ताङको अन्नपूर्ण संरक्षण आयोजना क्षेत्र भित्र पर्ने लोमन्थाङमा हालै एक नया चरा फेला परेको छ । अब यो सहित एक्याप क्षेत्रमा ५१९ प्रजातिका चरा पाउन थालेको छ । उता तराईका विभिन्न ठाउँहरूमा मौषम परिवर्तनका कारण बढ्दो गर्मी सहन नसकेर त्यहाँ रहेका भँगेराहरूले बसाई सर्न थालेका छन् । काठमाडौंमा पहिलो पटक भेटिएका पानी गौँथली हाल कैलालीको मोहना नदी र कोशी टप्पुमा पनि ठूला बथानमा भेटिन थालेका छन् । पानी गौँथली नेपालमा बाहेक अधिकांश दक्षिण एशियाली मुलुकमा पाइन्छन् भने यिनीहरू म्यानमार, कम्बोडिया, भियतनाम, चीन, मलेसिया, सिंगापुर र अरव राष्ट्रहरूको तटिय क्षेत्रमा पनि पाइन्छन् ।

नेपालमा चराहरूको स्वर्गको रूपमा परिचित कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षमा पनि मानव अतिक्रमण बढ्न थालेपछि त्यहाँ भएका र आउने चराहरूको संख्या घट्दै गएको छ । यस आरक्षमा विश्वभरका चराहरू पाइने भएकोले यसलाई चराहरूको राजधानी पनि भनिन्छ । यहाँ साइवेरिया, मंगोलिया, चीन आदि देशहरूबाट आगन्तुक चराहरू आउने गरेकोमा हाल त्यस्ता चराहरूको आगमनमा निक्कै कमी आउन थालेको छ । लालसर, हाँस, बकुल्ला, गरुड, सारस आदि पानी चराहरूको संख्यामा पनि कमी आउन थालेको छ । बेला बेलामा चरा सम्बन्धी विभिन्न संस्था तथा व्यक्तिहरूको पहलमा चराहरूको गणना पनि यहाँ गरिन्छ ।

त्यस्तै चराहरूको स्वर्ग भनेर चिनिने कपिलवस्तुको जगदीशपुर ताल क्षेत्रमा पनि रूस, किर्गिस्तान, मंगोलिया, चीन, कोरिया आदि देशबाट जाडोयामको शुरुवात सँगै पानी चराहरूको आगमन हुन शुरु हुन्छ । नेपालको मौषम सफा, उपयुक्त वातावरण र तराईको न्यानो मौषम र खाना र बसोबासको सुरक्षित वन्दोवस्तु हुने भएकोले पनि यस्ता चराहरू टाढा टाढादेखि यस्ता क्षेत्रहरूमा आउने गर्दछन् । तर हाल आएर यहाँको वातावरणमा ह्रास आउन थालेपछि भने यिनीहरूको नेपाल आउने क्रम घट्दो छ । केही समय अघि जगदीशपुर तालको बिच भागमा बुद्धको मुर्ति स्थापना गरिएपछि सो तालमा आउने भक्तजन र पर्यटकको संख्या बढ्न थालेको छ । तिनीहरूको उपस्थिति, कोलाहल, फोहर र शिकारले गर्दा चराहरूले त्यो क्षेत्रलाई क्रमशः असुरक्षित ठान्दै आएको कुरा उनिहरूको घट्दो आगमनबाट बुझ्न सकिन्छ । प्रकृतिले दिएको अथाह सौन्दर्य र सम्पत्तिको सम्बर्द्धन गर्न हामीले किन नजानेको हो बुझ्न निक्कै गाह्रो भएको छ ।

विश्वमै दुर्लभ मानिएका र चराहरू मध्ये सबैभन्दा अग्ला चरा सारस असार-श्रावणतिर खासगरी नेपालको पश्चिमी तराईका सिमसार क्षेत्र तथा नदीका किनारातिर भेटिन्छन् । बाघ, भालु तथा अन्य जनावर र मान्छेबाट पनि बच्न चारैतिर पानी भएका क्षेत्रको पहिचान गरेर गुँड बनाएपछि प्रजनन गरेर अण्डाको ओथारो बसेको करिब ४५ दिनमा बच्चा निस्कन्छन् । सर्प, माछा, शंखेकिरा आदि खाने सारस भएको ठाउँमा शर्प आउँदैनन् भन्ने कथन छ । नेपालमा करिब ५०० सारस भएको अनुमान छ ।

नेपालमा मात्र अन्य देश र क्षेत्रका चराहरू आउने कहाँ हो र । यहाँका पनि कैयन् प्रजातिका चराहरू बेला बखत उडेर अन्य क्षेत्रसम्म पुगेर फर्कँदा रहेछन् । एक डंगर प्रजातिको गिद्ध त नेपालबाट उडेर भारत र पाकिस्तानसम्म पनि पुग्दा रहेछन् । केही समय अघि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, नेपाल पन्छी संरक्षण संघ र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषले संयुक्त रूपमा केही गिद्धहरूको ढाडमा 'स्याटलाइट टेलिमेट्री ट्याग' जडान गरेर छोडेपछि यी गिद्धहरू आहारको लागि मात्र होइन, जोडी खोज्न समेत भारतको हिमाञ्चल प्रदेश, काश्मिर र पाकिस्तानसम्म पनि पुगेको कुरा थाहा भएछ । त्यस्तै कैयन् गिद्धहरू भारत-पाक सीमासम्म पनि पुगेको कुरा थाहा लाग्यो । सन् १९९० सम्म करोडौंको संख्यामा रहेका दक्षिण एशियाका गिद्धहरू वातावरण विनाश, वनजङ्गलको विनाश र बढ्दो शहरीकरण आदि जस्ता विभिन्न कारणले गर्दा लोप हुने स्थितिमा पुगिसकेका थिए ।

भारत तथा अन्य मुलुकमा जस्तै नेपालको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा पनि सन् २००८ मा गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्रको स्थापना भएपछि त्यहाँबाट सयौं गिद्धका बच्चाहरू कोरलिइसकेका छन् र तीनको ढाडमा पनि उपकरण जडान गरेर छोडिएका छन् । यस्ता संरक्षण केन्द्रमा मुलुकका विभिन्न ठाउँहरूबाट गिद्धहरू बटुलेर ल्याई तीनको प्रजनन पनि गराइन्छ । अण्डा पारेको ५५ देखि ६० दिनमा गिद्धका बच्चाहरू अण्डाबाट बाहिर निस्कन्छन् । तर यसरी गिद्धका बच्चाहरू कोरल्न निककै कठिन हुने गर्दछ । त्यस्तै नेपालका विभिन्न क्षेत्रबाट गिद्धहरू संकलन गरेर सो केन्द्रमा प्रजनन र अध्ययन तथा स्वास्थ्य परिक्षणको निम्ति ल्याइन्छन् पनि ।

नेपालमा पाइने विश्वका दुर्लभ चरामध्ये १३ प्रजाति जलपन्छी छन् । नेपालमा दुर्लभ हुँदै गएका 'लोभीपापी' नाम दिइएका गरुडका प्रजाती पनि केही समय अघिदेखि फेरी कर्णालीको जाजरकोट र सुर्खेत जिल्लाका सिमसार क्षेत्रमा देखिन थालेका छन् । यिनको कालो प्वाँख भएको शरीरमा सेता भुवादार घाँटी, खैरा चुच्चा, सेता छाती र लामा राता खुट्टा हुन्छन् । अग्ला रूखहरू काट्नु, सिनोलाई गाडिदिनु र वन-जङ्गल र सिमसार क्षेत्र मासिँदै जानाले गिद्ध, गरुड जस्ता सिनोमा भर पर्ने चराहरू विस्तारै लोप हुँदै गएका छन् । नेपालको केही उच्च हिमाली क्षेत्र र तिब्बतका केही क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बौद्ध समुदायमा मानव मृत शरीर गिद्धलाई खुवाएर अन्तिम संस्कार गर्ने चलन अबैध पनि छ भने भारतमा पनि जैन धर्मावलम्बीहरूमा यो संस्कार अबैध जिवित छ ।

विभिन्न विषाक्त वस्तुहरू खाएर मरेका जनावरको सिनो खानाले बेला बेलामा नेपालका विभिन्न भागहरूमा गिद्धका वथान वथान नै मर्ने गर्दछन् । यस्तै घटना गत वैशाखमा नवलपरासीको रामग्राममा घटेको थियो । गाउँमा बटुवा तथा बाल-बच्चालाई टोकेर हिँड्ने केही भुस्याहा कुकुरहरूलाई गाउँवासीहरूले विष खुवाएर मारेपछि तीनको मृत शरीर फोहर फ्याँक्ने ठाउँमा फ्याँकेको अवस्थामा गिद्धका वथान आएर तीनको मासु खाँदा ती गिद्धहरू पनि मरेका रहेछन् । यही क्षेत्रमा गिद्ध संरक्षणका निम्ति गिद्ध रेष्टुरेन्टहरू पनि खोलिएका छन् । कावासोतीको जटायु रेष्टुरेन्टका एक जना कर्मचारीका अनुसार गिद्धहरू आहारको खोजीमा सयौं किलोमिटरको यात्रा तय गर्दछन् । यहाँ रेष्टुरेन्ट भन्नाले गिद्धको मासु खाने ठाउँ वा गिद्धले खाना खाएर पैसा तिरेर जाने ठाउँ भन्ने बुझ्नु हुँदैन । यस्तो रेष्टुरेन्टमा त सिनो ल्याएर राखिदिएपछि गिद्धका वथान त्यहाँ आएर खानाको आनन्द लिन्छन् र त्यहाँ रकम तिरेर पुगेका पर्यटकहरू र अनुसन्धाताहरू चिया चमेनाको मज्जा लिँदै गिद्धले नदेख्ने ठाउँहरूबाट तीनले खाना खाएको र आराम गरेका दृश्यहरू हेर्न र आफ्ना मस्तिष्क र क्यामेरामा कैद गर्न पाउँछन् ।

हिउँदे याममा नेपालका नदी, खोला, तालतलैया र सिमसार क्षेत्रमा विभिन्न रङ्गका पानीचरा (विन्टर वाटर बर्ड) आउने गर्दछन्। यस्ता पानी चराको बारेमा जानकारी राख्न र तीनको बसाइँसराइको वखतको गणना गर्न प्रत्येक वर्षको जनवरी महिनामा चितवन क्षेत्रमा गणकहरू जाने गर्दछन्। चितवन नै रोज्नुको कारण चाहिँ सो पानी चराले ज्यादै मन पराउने ठाउँ राप्तीको किनारा हो। नेपालमा चराहरूको लागि सुरक्षित बासस्थान मिल्ने र यहाँको पानीमा प्रसस्त मात्रामा कीरा, फटचाङ्गा र माछाको साथै लेउ र भ्याउ जस्ता स्वादिष्ट बोटविरुवाहरू पाइने तथा मानव चाप पनि कम भएकाले आगन्तुक चराहरू यसरी आउने गरेकोमा यहाँ दिनानुदिन वातावरणमा निक्कै ह्रास आउन थालेपछि यिनको आवागमन पनि घट्दै गएको छ। नदी प्रदूषण र मानव चाप बढ्दै गएपछि विभिन्न प्रकारका हाँसहरू जस्तै सिन्दुरे हाँस, सुनचरे हाँस, फुर्के हाँस आदिको आवागमन घट्दै गएको छ। नेपालका खेतहरूमा पनि विषादीको प्रयोग प्रचुर मात्रामा हुन थालेपछि चराहरूमा विकर्षण बढ्न थालेको छ।

विश्वमा नेपाल लगायत भारत र कम्बोडियामा मात्र पाइने खयर मयुर नेपालमा सयवटा भन्दा कम संख्यामा मात्र बाँकी भएका छन्। उचित बासस्थान र खानपानको कमी र असुरक्षा तथा शिकारको कारण पनि यस्ता लोप हुन लागेका चराहरू भन्ने कम हुँदै गएका छन्।

गर्मीयाममा थाइल्याण्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, दक्षिण भारत र श्रीलङ्कादेखि आगन्तुक चराहरू नेपालको खासगरी तराईका सिमसार क्षेत्र र नदीनाला भएका वन क्षेत्रमा आएर बच्चा कोरल्ने तथा हुर्काउने काम गर्दछन्। धान पाक्ने मौषममा उनिहरूलाई खानाको पनि दुख नहुने भएकाले त्यस्तो बेलामा यी चराहरू बढी मात्रामा आउँछन्। यसरी आउने चराहरूमा कटुस-टाउके, नीलपुच्छे, मुरलीचरा, स्वर्गचरी, सुनचरी, राजचरी, रानीचरी, कुक्कु, कोइली, चित्रक पिट्टा, गाजले पिट्टा र सुन्तले चाँचर, लामचुच्चे ठेउवा आदि प्रमुख छन्। भण्डै हप्ता-दुई हप्तासम्म हजारौँ माइलको दूरी तय गरेर नेपाल आइपुग्ने यी चराहरू फर्कने बेलामा आफ्ना बचेराहरू सहित ठूलो संख्यामा घर फर्कन्छन्। नेपाल आएको केही समयमा आफूलाई पायक परेको ठाउँको खोजी गरेर रूख तथा अन्य ठाउँमा गुँड बनाएपछि अण्डा पारेर भण्डै एक-डेढ महिना ओथारो बसेपछि निस्कने बच्चालाई हुर्काएर उ राम्ररी उड्न सक्षम भएपछि मात्र उनिहरू ठूलो बथान बनाएर नेपालबाट फर्कन्छन्। यस्तै मौषममा युरेशियादेखि एक प्रकारको कोइली काठमाडौँ उपत्यकामा आएर विचरण गर्दछन्। त्यतिबेला तिनको कोमल श्वर र कुहु कुहुको आवाज सुन्दा जो कोहीको पनि मन आनन्दित भएको हुन्छ। कोइली जस्तै विभिन्न प्रजातिका कुक्कुहरू पनि उपत्यकामा आउने गर्दछन्। यसै क्रममा यिनीहरू मध्ये कैयन् कालगतिले त कति वटा चरा व्याधाहरू र जङ्गली जनावरहरूको शिकार पनि बन्न पुग्दछन्।

यस्ता विश्वका विभिन्न ठाउँहरूमा बस्ने चराहरूले नेपाल जस्तो मुलुक वा भूभाग नै किन रोजेका होलान् त भनेर पनि कहिलेकाहीं घोट्लिन मन लाग्दछ। हामी जमीनमा बस्ने मनुष्यहरूलाई पनि हिमालयको मनोरम र स्वच्छ वातावरण र हावा-पानीले लोभ्याएकै कारण हाम्रा पुर्खाहरू हजारौँ वर्षदेखि यो धर्तीमा बस्न आएका थिए। सेता हिमाल, हरिया पहाड, हराभरा र घना वन-जङ्गल, स्वच्छ पानी कल कल बग्ने झर्ना र नदीनाला, निक्कै चिसोदेखि उष्ण मौषमसम्मका क्षेत्रहरू केही दिनको हिँडाईबाट नै पुग्न सकिने, निक्कै मलिलो माटो र मनसुनको वर्षाले गर्दा खेतीको लागि पानीको अभाव कहिल्यै खेप्नु नपर्ने, फलफुल, सागसब्जी र अनाजको निम्ति ज्यादै मिल्दो जुल्दो मौषम भएको भएर नै यहाँ बसोबास गर्न परापूर्वकालमा मात्र होइन, हालका दिनमा पनि मानिसहरू लालायित भएका।

तर विकासको नाममा विनासको शुरुवात भएपश्चात र रूखपात काटेर जमिन प्लटिड गर्ने, वातावरणीय प्रभाव अध्ययन नै नगरी सडक, कलकारखाना र विभिन्न संरचनाको विकास गर्ने परिपाटी बढेपछि र मौषम परिवर्तन र तापमानमा असहज वृद्धि हुन थाले पछि चरा तथा अन्य जीवको वासस्थानसमेत खल्वलिन थालेको छ । मंगोलियाबाट चीनको तिब्बत हुँदै नेपालको मुस्ताङ, काली गण्डकीमा बास बस्न आउने सारस जातिको कन्याङ कुरुङ पनि नेपालमा बासै नबसी भारतको राजस्थान र गुजराततिर लाग्न थालेको कुरा विशेष अध्ययनहरूले देखाएका छन् । प्रत्येक वर्ष असोज-कार्तिकमा जाडो छल्ल नेपालमा बास बसेर भारत जाने तथा वैशाख-जेठमा मंगोलिया फर्कँदा नेपालमा पुनः बास बसेर घर फर्कने यी चराहरूले बिस्तारै नेपाल आउन छाडेका छन् ।

सन् २०१९ मा भारतको मुम्बईमा मुम्बई नेचुरल हिस्ट्री सोसाइटीको आयोजनामा ३० देशका चरा विशेषज्ञ, अनुसन्धाता, संरक्षणकर्मी र चराको क्षेत्रमा काम गर्ने संघसंस्थाको भेला नै भएको थियो र उनिहरूले सो भेलामा बसाइँसराइ गर्ने चराहरूको उडानको बाटो, बासस्थान, चरन क्षेत्र र यसबारे आउने विभिन्न समस्या र संकटहरू र तीनको आवश्यक निदान बारे छलफल र अनुभव आदान प्रदान गरेका थिए । सो भेलाले चराहरूको सुरक्षित बासस्थान र आहार तथा उड्ने बाटोमा समस्याहरू देखा परेको तथा यस्ता चराहरूको संरक्षणको दायित्व सबै मुलुकहरूको भएको कुरा पनि किटान गरेको थियो ।

विश्वमा चराको संख्या घट्दै गएमा धेरै प्रकारका वातावरणीय कुप्रभावहरू पर्न थाल्दछन् । खेती बिगार्ने कैयन् किराहरूलाई चराहरूले खाएर कृषिको विकासमा सहयोग पुऱ्याएका हुन्छन् भने विभिन्न फुलहरूको स्वाद लिने क्रममा चराहरूले बोटविरुवाको प्रजननमा समेत ठूलो भूमिका खेलेका हुन्छन् । मांसाहारी चराहरूले सिनो तथा मानवजातीलाई हानी पुऱ्याउने मुसा जस्ता कैयन् साना-ठूला जनावरलाई खाई दिएर हाम्रो वातावरणलाई स्वस्थ र स्वच्छ बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछन् ।

नेपालमा हाल चरा पर्यटन फस्टाईरहेको तथा चरा सम्बन्धि अध्ययन गर्ने व्यक्ति र संघ-संस्था पनि निककै सक्रिय भइरहेको बेलामा हामीले चरा तथा वन्यजन्तु र तिनको घरको रूपमा रहेका वन-जङ्गल, सिमसार, नदीनाला, तालतलैया सबै क्षेत्रको संरक्षणमा लाग्नु अति नै जरुरी भएको छ । नेपालमा आउने कूल पर्यटकमा करिब ८ प्रतिशत पर्यटक यहाँ पाइने चराहरू हेर्न आउने गरेको तथ्य पनि फेला परेको छ । यस्ता पर्यटकहरूको बसाई औसनत लामो हुने र तिनले अन्य पर्यटकले भन्दा बढी पैसा खर्च गर्ने कुरा पनि थाहा लागेको छ । काठमाडौँ उपत्यकाको उत्तरमा अवस्थित शिवपुरी-नागार्जुन निकुञ्ज क्षेत्र र दक्षिणमा अवस्थित फूलचोकी क्षेत्र पनि चरा अवलोकनका मुख्य गन्तव्यहरूमा पर्दछन् ।

सन् २०२० देखिको कोरोनाको महामारीको समयमा गरिएका विभिन्न लकडाउनहरूमा खासगरी चराहरूले निककै आनन्द लिने मौका पाए । मानिसहरू घर घरमा थुनिएका र सवारीका साधन पनि अति कम चलेको यो समयमा पुरै पृथ्वीमा शान्ति छाएको थियो, मानौँ कि सत्य युगकै आगमन भएको थियो । त्यतिबेला शहरहरूमा पनि विभिन्न खाले रङ्गीविरङ्गी चराहरू उडेका र रुख तथा घर घरमा आएका देखिन्थे । तर त्यो एक क्षणिक आनन्द मात्रै हुन गयो । आखिर जीवन चल्नु नै थियो, फेरि मानिस कोभिडसँग पनि अंगालो मारेर हिँड्न थालिहाल्यो ।

चन्द्रशमशेरको शासनकालदेखि नेपालको तराईका जङ्गल कटान गरेर कृषिको विकास गर्ने र बस्ती बसाउने निहुमा त्यतिबेलाका शासकहरूले भारतमा काठ निर्यात तथा नेपालमा भारतीय साहु-महाजनहरू

भिन्नाएर जमीन उपलब्ध गराएर अकृत सम्पत्ति कमाउने परिपाटि बसालेका थिए । २००७ सालको प्रजातन्त्र प्राप्त पश्चात केही समय सुस्ताएको यो धन्दा पुनः शुरु भएर हाल त विकास गर्ने निहुमा वन-जङ्गल व्यापक रूपमा फाँडानी गर्ने काममा केही उच्च राजनीतिक गिरोह नै सकृय हुँदै, भाषण गर्दै यस्तो कार्यमा संलग्न हुन थालेपछि नेपालबाट चरा र जीव-जन्तुसमेत लोप हुँदै गएर कहीं नेपाल मरुभूमि पो हुने हो कि भन्ने सन्देह पो प्रवल हुँदै गइरहेको छ । त्यसैले नेपालको हरियाली मासेर विकास गर्न पाइँदैन भनेर नारा लगाउन सयौँको संख्यामा सुन्दरलाल बहुगुणाहरु निस्कने बेला भइसकेको छ अब । प्रकृति र हरियालीका सबै प्रकारका हत्याराहरूलाई कडा से कडा सजाय दिनु पर्ने बेला भइसकेको छ । अब पनि हामी नताते हाम्रो देश भन् भन् तातेर कहिल्यै सेलाउने छैन र यो स्वर्ग बस्न लायकको नै हुने छैन । बेलैमा सतर्क होऔँ हामी सबै ।

* लेखक विकास अर्थशास्त्री र पूर्वबैंकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।
२०७८ साल पौष २३ गते